

Tekst niniejszy został przedstawiony jako referat, na międzynarodowej konferencji naukowej „*Ruch komunistyczny w latach 1944–1956*”, zorganizowanej przez Instytut Pamięci Narodowej i Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk (Wojcieszycy, 27–28 września 2007 r.). Publikacja referatów jest na etapie realizacji.

Dr Aleksander Srebrakowski
Instytut Historyczny
Uniwersytetu Wrocławskiego

Komunistyczna Partia Litwy. Swoi czy obcy?

W marcu 1996 roku, tuż przed wizytą na Litwie prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, dziennikarze „Gazety Wyborczej” przeprowadzili wywiad z ówczesnym prezydentem Republiki Litewskiej, Algirdasem Brazauskasem, który jeszcze kilka lat wcześniej, do grudnia 1990 roku, był I sekretarzem KC Komunistycznej Partii Litwy (KC KPL)¹. Na samym wstępie, przeprowadzający wywiad Adam Michnik zagadnął swojego rozmówcę o Antanasa Sniečkusa, przywódcę KPL w latach 1940-1973. Dziennikarz zwrócił uwagę na ciekawą interpretację tej postaci w czasopiśmie rosyjskich dysydentów „Kontynent”. Stwierdzono tam, że co prawda Sniečkus był komunistą, jednak jednocześnie bardzo dbał o Litwę i jej narodowy interes². Brazauskas rozwijając ten wątek stwierdził, że: „(...)W Komunistycznej Partii Litwy, która liczyła 220 tys. członków, było 3 proc. komunistów, a reszta to byli normalni ludzie, normalni Litwini, tak jak Duńczycy są Duńczykami, a Amerykanie – Amerykanami(...)”. Kontynuując swoją wypowiedź, w jej dalszej części, dodał jeszcze:

„(...)Na Łotwie 48 proc. członków partii komunistycznej to byli Rosjanie. Na Litwie - 7 proc.³ To zasługa Snieczkusa⁴. Wyszukiwał takich ludzi jak ja, 30-latków, sprowadzał ich do Wilna, dawał mieszkanie, kazał pracować nie oglądając się na zasady obowiązujące w Związku Radzieckim.

Tego nie było ani na Łotwie, ani w Estonii. Tam pierwsi sekretarze nosili łotewskie i estońskie nazwiska, ale byli jakby niby-Łotyszami i niby-Estończykami; tacy nieautentyczni, nie zakorzenieni, nie identyfikowali się z narodem. (...)

Cały litewski ruch narodowy zaczął się od tych 97 proc. członków partii komunistycznej, którzy byli bardziej Litwinami niż komunistami. Gdy w 1988 r. powstawał Sajudis⁵, 50 proc. władz ruchu stanowili członkowie partii.

¹ *Normalny Litwin, żaden komunistą. Algirdas Brazauskas w rozmowie z Adamem Michnikiem i Pawłem Smoleńskim przeprowadzonej w przeddzień wizyty Aleksandra Kwaśniewskiego na Litwie*, „Gazeta Wyborcza” 1996, nr 55, s. 8.

² Ibidem.

³ Dane przytoczone przez Brazauskasa są w tym miejscu nieściśle, choć oddają charakter opisywanego problemu. W dalszej części tekstu zostaną przedstawione dokładne dane statystyczne.

⁴ W cytacie zastosowano oryginalną pisownię, jaką użyto w „Gazecie Wyborczej”.

⁵ Lietuvos Persitvarkymo Sajūdis (Litewski Ruch na Rzecz Przebudowy) w skrócie określany jako Sajudis, został utworzony 3 czerwca 1988 r. w Wilnie przez grupę inicjatywną liczącą 35 osób. Zjazd założycielski organizacji odbył się także w Wilnie, w dniach 22-23 października 1988 r., przewodniczącym rady Sajudisu

Dzięki Snieczkusowi w KPL było wielu artystów, pisarzy, uczonych. Szli do partii chętnie, bo była dla nich wsparciem, a zarazem nie wymagała ideologicznej prawowierności: więc byli partyjni i robili swoje. To właśnie głosami inteligencji zostałem w październiku 1988 r. wybrany na I sekretarza. Kilka miesięcy później zaproszono mnie na spotkania związków twórczych. Mówiono mi: my was, towarzyszu Brazauskas, dobrze znamy, wy jesteście naszym I sekretarzem, musicie coś zrobić. Wtedy, w styczniu 1989 r., zrozumiiałem, że ze Związkiem Radzieckim i Komunistyczną Partią Związku Radzieckiego musimy grać *va banque*.

To oczywiście, że Komunistyczna Partia Litwy chciała wyjść z KPZR; Litwini stanowili w niej tak przytłaczającą większość, że wystarczyło lekko pchnąć palcem, żeby potoczyła się lawina. Coś podobnego nie było możliwe ani w Estonii, ani na Łotwie(...)

Opinia ówczesnego prezydenta Litwy stoi w sprzeczności z tym, czego w tym czasie uczyli się litewscy uczniowie, z nowych, przygotowanych już w niezależnym państwie, podręczników historii. Na przykład w książce Arūnasa Gumuliauskasa przeznaczonej dla uczniów klasy X, *Historia Litwy od roku 1915 do 1953*⁶, brak jest takich usprawiedliwień wobec osoby Sniečkusy, wręcz przeciwnie, skrętnie wymienia się jego nazwisko przy okazji opisywania poszczególnych etapów zniewalania Litwy, do których przyłożył on swoją rękę. Wszędzie tam jest wymieniany jako osoba odpowiedzialna za: sowietyzację kraju, deportacje ludności, walkę z partyzantką antykomunistyczną, unifikację z resztą Związku Radzieckiego, brak jest tam jednak usprawiedliwienia jego działań. Ci wszyscy, którzy mieli okazję być na Litwie w roku 1990, wiedzą dokładnie, że podobnie jak inne pomniki przeszłości komunistycznej, tak też wszelkie tablice pamiątkowe po Sniečkusie były likwidowane z równym zacięciem i nienawiścią jak pomniki Lenina⁷. Powstaje więc pytanie, na które warto dać odpowiedź – czy Komunistyczna Partia Litwy (KPL) była partią litewską, czy tylko zwyczajną, narodową z nazwy, filią Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KPZR)? Warto też się zastanowić czy słowa prezydenta Brazauskasa, są tylko próbą wykorzystania na swoją korzyść kwestii podpowiedzianej przez dziennikarza, czy jednak odzwierciedlają obiektywny trend panujący w litewskiej partii komunistycznej, przynajmniej w ostatnim okresie istnienia Litewskiej SRR?

Niniejsze wystąpienie stanowi jedynie szkic do ilustracji szerszego problemu, z jakim borykają się narody Europy środkowo-wschodniej, których państwa zostały, albo wcielone, albo bezpośrednio związane z imperium radzieckim. Chodzi tu o odpowiedź na pytanie, czy wszechwładna partia komunistyczna panująca w ich krajach, to była emanacja rzeczywistych nastrojów społecznych, czy jak to jest potocznie widziane, był to tylko efekt okupacji sowieckiej, w postaci kolaboracji niewielkiej grupy społeczeństwa danego kraju. Ze względu na rygor, jakim muszą podporządkować się uczestnicy konferencji, skupię się tylko na dwóch kwestiach. Po pierwsze będzie to geneza Komunistycznej Partii (bolszewików) Litwy⁸, która w roku 1940 przejęła władzę na Litwie, druga to struktura narodowościowa partii.

Przywódcy Komunistycznej Partii Litwy (KPL), przedstawiając genezę swojej partii odwoływali się do litewskich stronnictw i partii socjaldemokratycznych działających w drugiej połowie XIX w. Pierwszą taką organizacją, założoną przez Alfonsa Morawskiego (Moravskis) i Andrzeja Domaszewicza (Domaševičius), stała się Litewska

został litewski muzykolog Vytautas Landsbergis. Sajudis był główną siłą, która doprowadziła do restytucji niezależnej państwowości Litwy.

⁶ Odwołuję się tu do podręcznika A. Gumuliauskas, *Lietuvos istorija nuo 1915 iki 1953 metų. Mokomoji knyga X klasei*, Kaunas 1993 w tłumaczeniu przeznaczonym dla szkół polskich na Litwie, A. Gumuliauskas, *Historia Litwy od roku 1915 do 1953. Książka szkolna dla klasy X*, Kaunas 1994. Obie wersje podręcznika były zatwierdzone przez Ministerstwo Kultury i Oświaty Republiki Litewskiej do użytku w szkołach państwowych na terenie tego kraju.

⁷ Będąc w tym czasie w Wilnie, miałem okazję widzieć, jak milicja i wojsko musiały pilnować tablicy pamiątkowej na budynku rady miejskiej przed zerwaniem jej przez zgromadzony tłum mieszkańców tego miasta. Podobnie zresztą jak i innych pomników „bohaterów” walki o komunistyczną Litwę.

⁸ Taką nazwę nosiła wtedy ta partia.

Socjaldemokratyczna Partia (LSDP)⁹, która ogłosiła na swoim pierwszym zjeździe, w dniu 1 maja 1896 r., jako główny punkt swojego programu politycznego, że żąda ona powołania „niepodległej, demokratycznej republiki, opartej na dobrowolnej federacji Litwy, Polski i innych krajów”¹⁰ (...) ponieważ interesy proletariatu tych krajów utożsamiają się z interesami proletariatu Litwy”¹¹. Niedługo po tym, w wyniku wewnętrznych podziałów na tle decyzji o nieuczestniczeniu LSDP w I zjeździe Socjaldemokratycznej Partii Robotników Rosji (SDPRR) grupa secesjonistów powołała nową partię, Związek Robotników Litewskich, który preferował już bardziej internacjonalistyczny program działania. Ciekawe, ze względu na późniejszą historię, jest to, że wśród krytyków programu LSDP znalazł się, zaczynający wtedy swoją działalność polityczną, Feliks Dzierżyński¹². Warto także zwrócić uwagę na to, że większość działaczy LSDP, mimo stricte litewskiej opcji narodowościowej, była języka i kultury polskiej.

Kolejnym etapem rozwoju partii lewicowych na Litwie było powołanie w roku 1900 nowej partii o nazwie Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy (SDKPiL), która powstała z połączenia Socjaldemokracji Królestwa Polskiego ze Związkiem Robotników Litewskich i pojedynczymi osobami z LSDP. Inicjatorem zjednoczenia był wspomniany już wyżej Feliks Dzierżyński. Z kolei w samym LSDP zaczęło wzmocniać się jej lewe skrzydło. Na główną postać tej części partii wyrósł Vincas Mickevičius-Kapsukas¹³. Ten student uniwersytetu w Bernie wstąpił do litewskiej socjaldemokracji w 1903 roku¹⁴, bardzo szybko rozwijając ostrą krytykę wobec dotychczasowych przywódców partii, jednak ostatecznie w roku 1905 doszedł do porozumienia z kierownictwem partii i został członkiem jej Komitetu Centralnego (KC)¹⁵.

Aktywizacja działalności politycznej i krystalizacja stanowisk nastąpiła na Litwie po rewolucji 1905 roku. Między innymi w roku 1907 na zjeździe w Krakowie doszło do połączenia się Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) na Litwie, która od 1906 roku nosiła już nazwę Socjaldemokratycznej Partii Litwy¹⁶. Na tym zjeździe rozważano także ewentualne połączenie się z SDPRR, jednak ze względu oporu kierownictwa tejże partii spowodowanego chęcią zachowania autonomii przez LSDP, do takiego połączenia nie doszło¹⁷.

Ostatni etap tworzenia KPL przypadł na okres I wojny światowej. Wtedy to, w wyniku niemieckiej okupacji ziem litewskich, część litewskich socjaldemokratów, razem z innymi uchodźcami z tych terenów, znalazła się w głębi Rosji, gdzie doszło do bliższych kontaktów ze strukturami SDPRR. Po pewnym czasie sytuacja dojrzała do tego, że 21 listopada 1916 w Piotrogradzie odbyła się konferencja wszystkich odłamów litewskiej socjaldemokracji w Rosji, na której postanowiono o wstąpieniu do SDPRR i stworzeniu w niej litewskiej dzielnicy SDPRR, która jesienią 1917 r. została zreorganizowana w sekcję¹⁸. Głównymi postaciami w organizacji stali się, wspomniany już wyżej Vincas Mickevičius-Kapsukas oraz Zigmaks Aleksa (pseud. Angarietis). Zaczęto wydawać litewskie periodyki komunistyczne, od kwietnia 1917 r. „Tiesa” (Prawda), od czerwca tego roku „Vilnis” (Fala) a od kwietnia 1918

⁹ J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław – Warszawa - Kraków 1990, s. 230.

¹⁰ W dalszej części dokumentu wyjaśniano, że chodziło o federację Litwy, Polski, Ukrainy, Białorusi i Łotwy.

¹¹ W. Mickiewicz-Kapsukas, *Jak powstała Partja Komunistyczna na Litwie. (Z okazji dziesięciolecia KPL)*, „Z Pola Walki” 1929, nr 5-6, s. 53.

¹² J. Ochmański, op. cit., s. 230

¹³ W tekście stosuję zasadniczo pisownię litewskich nazwisk w oryginalnym brzmieniu, oprócz odsyłaczy bibliograficznych lub cytatów. Jedynym wyjątkiem są takie osoby jak Domaszewicz (Domaševičius), które w dostępnej polskiej literaturze występują w większości wypadków w formie spolszczonej.

¹⁴ P. Я. Шармайтис, *Мицкявичюс-Капсукас Винцас Симанович*, [w:] *Большая Советская Энциклопедия* (wersja internetowa), <http://www.oval.ru/enc/43591.html>

¹⁵ J. Ochmański, op. cit., s. 233

¹⁶ We wcześniejszym okresie działalności tej partii, ważną postacią był w niej Józef Piłsudski.

¹⁷ J. Ochmański, op. cit., s. 251; W. Mickiewicz-Kapsukas, op. cit., s. 56.

¹⁸ W. Mickiewicz-Kapsukas, op. cit., s. 66.

„Komunistas” (Komunista). W styczniu 1918 r. doszło także do powołania Centralnego Biura Litewskiej Sekcji SDPRR (od marca 1918 Rosyjskiej Partii Komunistycznej bolszewików). Konferencja, na której doszło do powołania Centralnego Biura, opowiedziała się także za tym aby doprowadzić na Litwie do ostatecznego utworzenia partii bolszewickiej poprzez przeciągnięcie z partii socjaldemokratycznych tych członków, którzy odpowiadali bolszewikom jako „prawdziwi robotnicy” oraz „internacjoniści”.

W czasie, gdy w Rosji tworzone były Komunistycznej Partii Litwy, socjaldemokraci pozostali na Litwie aktywnie współdziałali z aktywistami litewskiego ruchu narodowego i nawet uczestniczyli we wrześniu 1917 r., podczas konferencji litewskiej w Wilnie, w powołaniu tak zwanej Taryby (Lietuvos Taryba – Rada Litewska), spełniającej w czasie okupacji niemieckiej rolę litewskiego rządu. W składzie dwudziestoosobowej Taryby znalazło się dwóch socjaldemokratów (określanych jako prawicowi), którymi byli Mykolas Biržiška oraz Steponas Kairys¹⁹, natomiast wśród samych delegatów na konferencję był także, niedługo potem aktywny komunista, Pranas Eidukevičius²⁰. Po ogłoszeniu przez Tarybę, w dniu 11 grudnia 1917 r. deklaracji niepodległości, której nota bene rząd niemiecki nie uznał, wileńska organizacja SDPL²¹ zażądała ustąpienia z Taryby swoich działaczy. Biržiška kategorycznie odmówił i wystąpił z partii, natomiast Kairys obiecywał wystąpić z Taryby lecz ostatecznie tego nie zrobił, więc został wydalony z organizacji. Aktywizacja części wileńskich socjaldemokratów w litewski lub polski ruch narodowy, skłoniła większą część członków wileńskiej SDPL do zwołania konferencji (22 marca 1918 r.) i wystąpienia z organizacji oraz powołania nowej partii pod nazwą Socjaldemokratyczna Partia Litwy i Białorusi (SDPLiB). Motywy swojej decyzji secesjoniści argumentowali w sposób następujący:

1) «Litewscy towarzysze (utożsamiają się oni z tą częścią, która weszła do litewskiej Rady Narodowej) coraz bardziej oddalają się od poglądu większości organizacji wileńskiej co do przyszłego terytorium niezależnej jednostki państwowej i śladem litewskich nacjonalistów dążą «nie tylko do bezprawnego podziału «kraju», lecz i do przyłączenia do etnograficznej Litwy tych części, których ludność mówi po polsku i po białorusku»;

2) «Cała polityka towarzyszy litewskich, w Tarybie i poza nią, a zwłaszcza zobowiązania, które wzięli oni na siebie w stosunku do Niemiec, mimo całego szeregu najostrzejszych protestów ze strony organizacji wileńskiej SDL i wszystkich innych proletarjackich partii w kraju, — była nieprzerwanym łańcuchem niesubordynacji, nieliczenia się ze stanowiskiem i prawami znacznej większości i wyraźnej uzurpacji praw, które się im w żadnej mierze nie należą»;

3) Od chwili wejścia przedstawicieli towarzyszy litewskich do Litewskiej Taryby wykazują oni coraz większe zbliżenie i współpracę z innymi litewskimi organizacjami burżuazyjnymi i faktycznie oddają wszystkie swe siły na służbę wyłącznie interesom narodowym, zupełnie nie prowadzą roboty w masach i organizacjach robotniczych, są obcy sprawie ogólnoproletarjackiej. Ponieważ w danej chwili niemożliwe jest zwołanie konferencji ogólnopartyjnej, więc by zrzucić z siebie wszelką odpowiedzialność za działalność «towarzyszy litewskich», organizacja wileńska postanowiła wystąpić z SDPL i stworzyć SD Partię Litwy i Białorusi²².

Nowa partia stała się naturalnym sojusznikiem dla emisariusz litewskich bolszewików przybywających na Litwę z głębi Rosji, aby tworzyć w kraju pierwsze komórki nowej partii. Pierwszą taką grupę utworzyła w Wilnie, w kwietniu 1918 r., przybyła z Rosji Anna

¹⁹ J. Ochmański, op. cit., s. 267

²⁰ W. Mickiewicz-Kapsukas, op. cit., s. 69.

²¹ W roku 1905 LSDP zmieniła nazwę na SDPL czyli Socjaldemokratyczna Partia Litwy. W oryginalnym brzmieniu litewskim, wcześniejsza nazwa organizacji oznaczała partię Litwinów, a w nowym brzmieniu, Litwy. Por. J. Ochmański, op. cit., s. 246.

²² W. Mickiewicz-Kapsukas, op. cit., s. 70.

Drabavičiūtė. W następnych miesiącach powstawały kolejne komórki bolszewickie na Laudzie i Żmudzi. Wreszcie 14 sierpnia 1918 r. doszło w Wilnie do konferencji przedstawicieli rewolucyjnych socjaldemokratów i żmudzkich komórek bolszewickich, na której, pod wpływem sugestii płynących z Centralnego Biura Litewskiej Sekcji SDPRR, przekształcono SDPiL w Komunistyczną Partię Litwy i Białorusi (KPLiB)²³. Ostateczny kształt nowej partii nadał zaś pierwszy zjazd KPLiB odbyty w Wilnie w dniach 1 – 3 października 1918 roku²⁴. W zjeździe uczestniczyło 34 delegatów reprezentujących około 800-900 członków partii. Głównymi uchwałą zjazdu było przyjęcie do realizacji programu nakreślonego wcześniej przez rosyjskich bolszewików i dążenie do wprowadzenia na Litwie, a dokładniej na terenach okupowanych przez Niemców, czyli obszarze dzisiejszej Litwy i zachodniej części Białorusi, władzy rad i połączenia się z Rosją Radziecką. Dla rosyjskich bolszewików powołanie KPLiB było bardzo ważnym elementem taktycznym podczas realizacji planu jednoczenia ziem dawnego imperium rosyjskiego i eksportu rewolucji na zachód. Na ziemiach litewsko-białoruskich istniała organizacja, nieważne że dopiero co powołana, składająca się w zdecydowanej większości z miejscowej ludności, kierowana przez osoby także miejscowe, ale które w czasie pobytu w Rosji, uczestnicząc w rewolucji oraz w przewrocie bolszewickim nabrały doświadczenia w kierowaniu działaniami rewolucyjnymi i zostały obdarzone zaufaniem rosyjskich bolszewików, która otwarcie deklarowała swoją łączność z resztą Rosji i która mogła występować na danym terenie jako pełnoprawny gospodarz. Wszystko to było potrzebne do tego, aby móc przedstawić opinii światowej marsz Armii Czerwonej na zachód, nie jako agresję, lecz jako pomoc w realizacji woli miejscowej ludności. Takie zabiegi były szczególnie potrzebne w wypadku Wileńszczyzny z jej centralnym punktem, jakim było Wilno, gdzie ścierały się interesy kilku grup jednocześnie. Mieszały się tu interesy narodowe Litwinów, Polaków, Białorusinów czy Żydów, no i także spadkobierców dawnego imperium rosyjskiego. Co więcej sprawę dodatkowo komplikował fakt, że tym razem okupacyjne władze niemieckie uznały kolejną proklamację niepodległości ogłoszoną przez Tarybę w dniu 16 lutego 1918 r., zaś 11 listopada 1918 r. został powołany pierwszy litewski rząd, z tym jednak, że litewskie władze nie były w tym momencie w stanie samodzielnie panować na terytorium Litwy i w dużej mierze były uzależnione od sił niemieckich pozostających ciągle na tym terytorium. Z kolei do Wileńszczyzny swoje pretensje rościli także Polacy, tyle tylko, że oddzielał ich od tego obszaru kordon wojsk niemieckich, natomiast siły miejscowe pozbawione były możliwości dobrego uzbrojenia swoich sił samoobrony. W takich okolicznościach Józef Stalin odpowiadający wtedy za sprawy narodowościowe ponaglił litewskich bolszewików Mickevičiusa-Kapsukasa i Aleksę (Angarietisa) do powrotu na Litwę, aby tam przystąpili do działań mających doprowadzić do proklamacji władzy radzieckiej na terenie Litwy. Jak wspomina sam Kapsukas:

Partia musiała natychmiast wysunąć zagadnienie władzy. Wobec takiej sytuacji nie można było zwlekać, bo każdy stracony dzień oznaczał wzmocnienie burżuazji i jej władzy. W takich warunkach nie mogliśmy czekać na tworzenie normalną drogą Rad i zdobycia w nich większości. Opierając się na wielkie sympatie względem bolszewików mas pracujących w mieście i na wsi, trzeba było natychmiast utworzyć Rewolucyjny rząd robotniczo-chłopski, który wysunąłby program rewolucyjny i przeciwstawił się rządowi litewskiej Taryby i komitetu polskiego²⁵.

W dniu 8 grudnia 1918 r. Komitet Centralny KPLiB, do którego dokooptowano przybyłych z Rosji Kapsukasa i Angarietisa, powołał Tymczasowy Rewolucyjny Rząd Robotniczo-

²³ Ibidem, s. 74.

²⁴ W. Mickiewicz-Kapsukas, *Walka o władzę radziecką na Litwie i Białorusi Zachodniej. (Koniec 1918 r. i początek 1919 r.)*, „Z Pola Walki” 1930, nr 9-10, s. 12.

²⁵ Ibidem, s. 14.

Włociański²⁶. Część rządu rewolucyjnego udała się zaraz po tym do Dźwińska (Daugavpils), który był wtedy już opanowany przez Armię Czerwoną, reszta pozostała na miejscu w Wilnie. Z kolei 16 grudnia ogłoszono Manifest Rządu Tymczasowego, w którym informowano o utworzeniu Republiki Rad Litwy²⁷. Oczywiście była to czysto werbalna deklaracja, gdyż rzeczywistą władzę sprawowali w tym momencie jeszcze Niemcy. Było to jednak potrzebne aby Rada Komisarzy Ludowych w Moskwie mogła wydać (19 grudnia) dekret *O uznaniu niepodległości Litewskiej Republiki Radzieckiej*, w którym oprócz uznania nowego państwa radzieckiego stwierdzić także, że „Rosyjski Rząd Radziecki rozkazuje wszystkim stykającym się z Litwą wojskowym i cywilnym władzom Rosyjskiej Republiki Radzieckiej okazywać Litewskiemu Rządowi Radzieckiemu i jego armii wszelką pomoc w walce o wyzwolenie Litwy od jarzma burżuazji”²⁸. W tym momencie mało ważne już było to, że wspomniany radziecki rząd Litwy reprezentował około 900 zwolenników komunizmu na Litwie, ważne było to, że ludzie ci pochodzili z tego terenu i ogłosili się jego gospodarzem, a co za tym idzie Rosja Radziecka miała „obowiązek pomóc proletariatu Litwy”. Wkrótce, po wycofaniu się Niemców w dniu 31 grudnia 1918 r., po krótkim epizodzie polskiej samoobrony w dniach 1-5 stycznia 1919 r., ostatecznie 5 stycznia 1919 r. Armia Czerwona dotarła do Wilna, a następnie zajęła znaczną część pozostałego terytorium z takimi miastami jak Wilkomierz, Poniewież, Szawle, Birże, Telsze, Możejki. W rękach litewskich pozostało tylko Kowno, Mariampol, Rosienie, a byt odrodzonego państwa był śmiertelnie zagrożony. Na szczęście w dniu 8 stycznia 1919 r. Niemcy zdecydowali się zatrzymać proces wycofywania swoich wojsk i pozostać w Kownie oraz pozostałym obszarze litewskim, co więcej, razem z formującym się wojskiem litewskim, zdecydowali się odeprzeć nacierających bolszewików²⁹. W ten sposób, dzięki decyzji Niemców, uratowane zostały przed zagładą resztki nowego państwa litewskiego. Oczywiście trzeba tu wyraźnie zaznaczyć, że Niemcy pilnowali dzięki temu swoich interesów, utrudniając połączenie się rewolucji bolszewickiej z własnym zrewoltowanym krajem. Z kolei dzięki działaniom litewskich bolszewików, na obszarze zajętych przez Armię Czerwoną powołano do życia nową jednostkę administracyjną pod nazwą Radziecka Socjalistyczna Republika Litwy i Białorusi nazywana skrótowo Litbieł, czyli nie osobną radziecką republikę Litwinów tylko wspólną republikę Litwinów i Białorusinów. Zwyciężył tutaj więc jednak duch internacjonalistyczny nad chęcią stworzenia namiastki litewskiej państwowości. Fakt braku haseł niepodległościowych w programie KPLiB a tylko realizowanie programu internacjonalistycznego Mickievičius-Kapsukas tłumaczył po latach w sposób następujący:

Komunistyczna Partia Litwy i Białej Rusi nigdy nie wysuwała hasła niepodległości. Rozumiała ona, że to hasło partii burżuazyjnych lub drobnomieszczańskich, co się tak jaskrawo uwidoczniło podczas wszechświatowej wojny imperialistycznej. Twierdziła ona, że niepodległość drobnych państweczek w okresie panowania imperializmu – jest tylko okłamywanie mas pracujących i oznacza dla klasy robotniczej jeszcze większą niewolę.

Jeszcze bardziej reakcyjnym jest hasło niepodległości na terenach dawnego imperium rosyjskiego. Tutaj niepodległość jest przede wszystkim odgrózeniem się od rewolucji, a zwłaszcza od rewolucji socjalistycznej. Partia nasza niejednokrotnie demaskowała to kłamstwo burżuazyjne³⁰.

Rządy bolszewickie na terytorium Litbiełu nie trwały długo, już w kwietniu 1919 r., polskie wojsko, które w lutym zostało wreszcie przepuszczone przez niemiecki kordon dotarło do

²⁶ J. Ochmański, op. cit., s. 278.

²⁷ K. Cichowski, *Rządy Rad na Litwie i Białej Rusi. Osiem miesięcy władzy Sowieckiej na Litwie i Białej Rusi* [w:] *Kalendarz komunistyczny na rok 1920*, Moskwa – Smoleńsk b. d., s. 152.

²⁸ W. Mickiewicz-Kapsukas, *Walka o władzę radziecką na Litwie i Białorusi Zachodniej. (Koniec 1918 r. i początek 1919 r.)*, „Z Pola Walki” 1930, nr 9-10, s. 35.

²⁹ P. Łossowski, *Litwa*, Warszawa 2001, s. 75.

³⁰ Mickiewicz-Kapsukas W., *Walka o władzę radziecką na Litwie...*, s. 14.

Wilna wyzwalając je w dniach 19-21 kwietnia, a 8 sierpnia docierając do Mińska. W ten sposób zakończyły się pierwsze rządy bolszewickie na ziemiach litewskich. Kilka miesięcy później, jeden z działaczy komunistycznych oceniając ten okres napisał:

Okres władzy rad był zbyt krótki, paromiesięczny zaledwie, by można było rzeczywiście stworzyć gmach nowego życia. Wskutek odrębnych warunków kraju okres burzenia i budowy rewolucyjnej zlał się w jednym procesie. Nad działalnością władzy rad ciążył jak przekleństwo fakt, że lud roboczy kraju nie zdobył władzy własnym wysiłkiem (podkreślenie A.S.), że zwycięstwa dopiął bez długiego, krwawego boju. Otrzymał ją zbyt łatwo, niedostatecznie ją cenił. W chwilach krytycznych nie wyczuwało się bicia żywego tętna rewolucyjnego, które czuć na przykład w Petersburgu robotniczym, gdy nad jego głową zawisną czarne chmury reakcji. Brak uporczywej walki również przyczynił się do braku ludzi, wychowanych w miejscowych warunkach, zrównanych z miejscową walką ludu roboczego. Proletariat, nieliczny, przybity długoletnią niewolą carską, okupacyjną i obszarniczo-barżuazyjną, nie przebudził się tu jeszcze i nie wierzył w swe siły³¹.

Powyższy cytat, pochodzący od działacza komunistycznego znakomicie odpowiada nam na pytanie postawione w tytule niniejszego wystąpienia. Otóż wyraźnie jest tutaj mowa o tym, że idee bolszewickie miały swoich zwolenników na Litwie i wśród rdzennych Litwinów, jednak zasięg tego zjawiska był niewielki, zaś działalność litewskich bolszewików prowadzona była w interesie nie Litwy tylko Rosji Radzieckiej. Według dostępnych danych statystycznych wiadomo, że w grudniu 1918 r. członków organizacji sklasyfikowanych jako komunistyczne było na Litwie łącznie 1290 osób³². Z kolei w styczniu i lutym 1919 r., kiedy ziemie litewskie były już opanowane przez Armię Czerwoną, a następnie utworzono tu Litbiel, łączna liczba członków KPLiB wynosiła 4 322 osoby³³. Należy jednak pamiętać, że część tych osób przybyła na Litwę z głębi Rosji, na przykład w szeregach Armii Czerwonej.

Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej oraz po rozstrzygnięciu kwestii przynależności państwowej Wilna, które znalazło się w granicach Polski, Litwa ostatecznie ukształtowała swoje terytorium i mogła przez następne lata funkcjonować jako niezależne państwo. Większość głównych litewskich działaczy komunistycznych znalazła się w granicach Rosji Radzieckiej (później Związku Radzieckiego) jednak część zwolenników komunizmu pozostała na terenie Litwy prowadząc swoją działalność w ukryciu. Liczba takich osób zmieniała się, jednak w latach 30. oscylowała ona w granicach 1,5 tys. osób. Według dokładnych danych za rok 1937, Komunistyczna Partia Litwy liczyła 1 499 członków³⁴.

Po latach względnego spokoju przychodzi wreszcie rok 1939, kiedy Litwini kolejny raz muszą się zmierzyć z zakusami terytorialnymi swojego wschodniego sąsiada. Tym razem Związek Radziecki szykując się do aneksji używa nieco innego kamuflażu politycznego, tym razem nie było potrzeby wzywania pomocy przez prześladowanych komunistów w tym kraju, władze radzieckie zaproponowały „pomoc” bezpośrednio rządowi, motywując to, że mały kraj ma niewielkie możliwości obrony przed agresją ze strony Niemiec. W całym, trwającym prawie rok okresie podboju Litwy, kiedy najpierw w roku 1939 wymuszono wprowadzenie na terytorium kraju radzieckich baz wojskowych, aż do obalenia w czerwcu 1940 r. legalnego rządu i zwołania „Sejmu Ludowego”, który zadecydował o wcieleniu Litwy do ZSRR³⁵, Komunistyczna Partia Litwy była eksponowana w niewielkim stopniu, ujawniając swoją rolę dopiero w ostatnich tygodniach tego procesu. Co więcej początkowo pozostało bez większej

³¹ K. Cichowski, *Rządy Rad na Litwie i Białej Rusi. Osiem miesięcy władzy Sowieckiej na Litwie i Białej Rusi* [w:] *Kalendarz komunistyczny na rok 1920*, Moskwa – Smoleńsk b. d., s. 158

³² *Коммунистическая Партия Литвы в цифрах 1918 – 1976. Сборник статистических данных*, Вильнюс 1977, s. 24.

³³ *Ibidem*, s. 25.

³⁴ *Ibidem*, s. 47.

³⁵ Szczegółowy opis procesu zniewalania przez Związek radziecki Litwy, Łotwy i Estonii patrz.: P. Łossowski, *Tragedia państw bałtyckich 1939-1941*, Warszawa 1990; idem, *Kraje bałtyckie w latach przełomu 1934-1944*, Warszawa 2005.

reakcji ze strony władz Związku Radzieckiego aresztowanie I sekretarza KC KPL, Antanasa Sniečkusa, który za działalność antypaństwową został skazany na 8 lat więzienia³⁶. Jednak już w czerwcu 1940 r. po wystosowaniu przez władze radzieckie kolejnego ultimatum wobec Litwy, tym razem ewidentnie domagającego się zmian ustrojowych w państwie, Sniečkus wpływa na szerszą arenę polityczną jako szef bezpieczeństwa państwowego w nowym rządzie wykreowanym przez Sowietów. Inny litewski komunista Mečyslovas Gedvilas przejął wtedy kierownictwo ministerstwa spraw wewnętrznych. Oczywiście mieli oni swojego „konsultanta” w osobie oficera NKWD, pomagającego im wypełniać ich obowiązki, na nowych stanowiskach³⁷. Od 3 sierpnia 1940 roku, kiedy Litwa została wcielona do ZSRR jako Litewska SRR, miejscowi komuniści aktywnie włączyli się w przekształcanie kraju w republikę radziecką poprzez jej totalną sowietyzację. W roku 1941 doszło do tego z kolei aktywne uczestnictwo w organizacji masowych deportacji ludności w głąb Związku Radzieckiego. Tu niechlubną rolę odegrali, Sniečkus i Aleksandras Guzevičius nowy minister spraw wewnętrznych, którzy pod dyktando Iwana Sierowa przeprowadzili całą akcję³⁸. Oczywiście skład narodowościowy kierownictwa NKGB w Litewskiej SRR w roku 1941 był taki, że większość stanowili w nim Rosjanie (51%), jednak Litwini stanowili ponad 1/3 tej kadry (36,9%), resztę zaś wykazywaną w statystyce stanowili Żydzi (9,3%)³⁹. Jak więc widać Litwini stanowili w 1941 r. znaczącą część aparatu przemocy na terenie republiki, a byli to oczywiście członkowie KPL. Po zakończeniu okupacji hitlerowskiej, kiedy ponownie przeprowadzono na tym terenie deportacje ludności, przeprowadzali je ci sami ludzie. Wtedy też ci, oraz inni, pozostający na mniej eksponowanych stanowiskach litewscy komuniści, przyczynili się do pozbawienia współrodaków ich własności prywatnej poprzez przymusowe zakładanie kołchozów na wsi oraz likwidację prywatnego handlu i rzemiosła. Po wojnie partia rozwinęła też działalność na jeszcze jednym polu, jakim była walka ideologiczna. Na przykład walkę z Kościołem katolickim prowadziło się według wzorów przekazanych z moskiewskiej centrali, jednak samo wykonanie tego na miejscu pozostawiano już miejscowym komunistom⁴⁰. W podobny sposób odbywała się także indoktrynacja młodzieży w organizacjach październiłek⁴¹, pionierów czy komsomolców. Generalnie, czy to w momencie zniewalania kraju w latach 1939-1940, czy już w ustabilizowanej sytuacji po zakończeniu II wojny światowej, w każdej instytucji, na każdym szczeblu administracji znajdujemy Litwinów członków KPL, którzy pracują na rzecz utrzymania stanu zależności własnego kraju wobec imperium radzieckiego. Trzeba jednak pamiętać, że nawet w apogeum rozwoju organizacji w roku 1989, członkami partii było jedynie 5,06% Litwinów, co odpowiadało liczbie 148 067 osób.

Jak widać z przytoczonych wyżej danych, już u swojego zarania KPL była organizacją nastawioną nie na pielęgnowanie tradycji narodowych lecz wręcz wrogą wszelkim działaniom o takim charakterze. Co więcej udokumentowane są przypadki zbrodniczej działalności tej organizacji wobec własnego społeczeństwa. Trudno więc uznać taką organizację za tą, która

³⁶ P. Я. Шармайтис, *Снечкус Антанас Юозович* [w:] *Большая Советская Энциклопедия* (wersja internetowa), <http://www.oval.ru/enc/67070.html>

³⁷ P. Łossowski, *Litwa*, s. 157.

³⁸ Szerzej na temat deportacji z Litwy patrz: S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Toruń 2003.

³⁹ L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičiūtė, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940-1953 metais. MVD-MGB organizacinė struktūra, personalas ir veikla*, Vilnius 1999, s.102.

⁴⁰ Jako przykład można tu podać kilka publikacji antyreligijnych przygotowanych przez litewskich autorów. Podają tu wydawnictwa przetłumaczone na język polski, aby dotrzeć z tą propagandą także do ludności polskiej mieszkającej w tej republice: P. Aksamitas, *Moralność pisma świętego a współczesność*, Kaunas 1976; J. Aniczka, *Państwo socjalistyczne a kultury religijne*, Kaunas 1981; B. Jauniškis, *Maleńka tajemnica*, Kaunas 1980; *Przedśmiertny list Adomasa Szernasa*, Kaunas 1973

⁴¹ Była to organizacja skupiająca najmłodsze dzieci, którą można ewentualnie porównać do polskich zuchów.

broniła interesów narodowych. Oczywiście mając na uwadze przytoczone na początku słowa Algirdasa Brazauskasa należy przeprowadzić szczegółowe badania i zestawzić ze sobą wszelkie przypadki pozytywnych interwencji ze strony partii na rzecz obrony interesów litewskich i dopiero wtedy ocenić ich zakres oraz skonfrontować to z twierdzeniem byłego prezydenta Litwy. Niestety dzisiaj dysponujemy zbyt skromnymi danymi, aby dać tu wiążącą odpowiedź w kwestii tego, czy zachowanie się członków KPL w końcu lat 80. było świetnym wyczuciem koniunktury, czy rzeczywiście szczerym działaniem litewskich patriotów. Generalnie, przynajmniej w wypadku wspomnianej postaci Sniečkusa, należy się zastanowić nad kwestią swoistej schizofrenii polegającej na tym, że z jednej strony dana osoba jest przekonana do idei internacjonalistycznych, jednak w przypadku już konkretnego gospodarowania na swoim terenie odzywa się w takiej osobie duch gospodarza, który jest „na swoim”. Taki mechanizm pojawiał się na przykład na Ukrainie, gdzie kierowani tam rosyjscy działacze partyjni, kiedy już znaleźli się „na swoim” zaczęli identyfikować z Ukraińcami i aktywnie popierać wszelkie inicjatywy wspierające Ukrainę. Trudno tu jednak mówić o prawdziwym patriotyzmie ukraińskim, tu raczej mieliśmy do czynienia z reakcją udzielnego pana wobec swoich włości⁴². Wracając do tezy prezydenta Brazauskasa, to potwierdzeniem jego słów mogą być relacje między komunistycznymi, litewskimi władzami republiki, a polską mniejszością na Litwie. W tym wypadku można wręcz mówić o swoistym nacjonalizmie litewskich komunistów. Przez cały okres powojennej historii tego kraju notuje się wiele antypolskich wystąpień i działań władz litewskich. Wszystkie one zmierzały do majoryzacji społeczności polskiej na Wileńszczyźnie. Odbywało się to na przykład poprzez zamykanie szkół z polskim językiem wykładowym i tworzeniem w okolicy nowych szkół z litewskim językiem wykładowym. Działania takie dotyczyły także innych sfer życia, gdzie wielokrotnie dbano o interes litewski kosztem polskiej ludności⁴³. Co jednak najważniejsze w tej sprawie, to fakt, że liczne antypolskie wystąpienia władz litewskich, były wystąpieniami publicznymi publikowanymi w prasie, gdzie wyraźnie mówi się o ochronie, czy wręcz obronie Litwy przed zakusami polonizatorów⁴⁴. Mając więc to wszystko na uwadze można zaryzykować twierdzenie, z tym, że będzie to jednak ciągle bardziej intuicyjna niż rzeczowa ocena problemu, że w KPL wielokrotnie można było odnotować liczne postawy pronarodowe wśród litewskich działaczy tej partii. Czy to wystarczy jednak do tego aby nazwać ją stricte partią litewską, na danym etapie badań trudno odpowiedzieć.

*

Drugą kwestią jest odpowiedź na pytanie, czy partia mająca w swojej nazwie słowo określające ją jako litewską, rzeczywiście była taka pod względem składu narodowościowego. W tej kwestii dysponujemy dokładnymi danymi z okresu powojennego. Wiadomo, że przynajmniej część terytorium Litwy (głównie chodzi tu o Wileńszczyznę) jest mieszana narodowościowo, stąd też jest zrozumiałe, że skład narodowościowy KPL będzie urozmaicony. W skali całego kraju, aż do roku 1991, po którym Litwę opuściło wielu Rosjan, najliczniejszą grupą narodowościową byli Litwini (79,6%), następną Rosjanie (9,4%), Polacy (7,0%), Białorusini (1,7%), Ukraińcy (1,2%), Żydzi (0,3%) oraz inne narodowości⁴⁵. Kiedy przyjrzymy się składowi narodowościowemu KPL powyższa kolejność nie zawsze była taka sama. Otóż okazuje się, że do roku 1953 najliczniej w partii byli reprezentowani Rosjanie. Co więcej, jeśli jeszcze w roku 1945 liczba partyjnych Rosjan przewyższała liczbę Litwinów o

⁴² Na tę kwestię zwrócił mi uwagę prof. Grzegorz Hryciuk.

⁴³ Szczegółowo na ten temat patrz: A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR 1944-1989*, Toruń 2001.

⁴⁴ Por.: Ibidem, s. 112-117.

⁴⁵ *Lietuvos Respublikos pagrindinių tautybių gyventojai*, Vilnius 1991, s.23.

niecałą połowę, to już w następnych latach ta różnica wzrosła do trzech razy. Natomiast od roku 1954 w partii zaczynają dominować już Litwini i do momentu śmierci Sniećkusa, z kolei oni zaczynają przewyższać liczę Rosjan trzykrotnie. Niestety brak nam danych z lat wcześniejszych, ale wiadomo, że od roku 1960, także niekwestionowaną większość kadry kierowniczej KPL stanowili Litwini. I tak dla przykładu w roku 1960, wśród kadry kierowniczej komitetów miejskich i rejonowych partii 56,3% stanowili Litwini, natomiast 32,5% stanowili Rosjanie. W późniejszych latach ta różnica pogłębiała się na korzyść Litwinów. Widać z tego wyraźnie, że w KPL miała miejsce nadreprezentacja Rosjan, co więcej, przez pierwsze pięć powojennych lat stanowili tam najliczniejszą grupę narodowościową. Dopiero od roku 1954, czyli po śmierci Stalina, powoli pozycję dominującą, jeśli chodzi o liczebność, zaczynają osiągać Litwini. Rozpatrując kwestię od strony czysto statystycznej można stwierdzić więc, że już na początku lat 60. KPL była partią o zdecydowanej przewadze litewskiej, natomiast w końcu lat 80. była to właściwie partia Litewska (70,7% Litwinów w KPL, w roku 1989) z wyraźną domieszką mniejszości narodowych, ale jednak partia litewska.

Tab. 1 Skład narodowościowy Komunistycznej Partii Litwy w latach sprawowania funkcji I sekretarza KC KPL przez Antanasa Sniećkusa.

Rok	Wszyscy członkowie KPL	Litwini	Rosjanie	Polacy	Białorusini	Ukraińcy	Żydzi	Tatarzy	Karaimi	Inne narodowości
1945	3 536	1 127	1 901	15	54	143	238	6	1	51
1946	8 060	1 962	4 537	45	200	454	644	44	—	174
1947	16 202	2 984	9 577	86	560	1 276	1 275	103	1	340
1948	22 159	4 108	12 964	114	844	1 855	1 691	135	4	444
1949	24 501	5 056	13 851	139	979	1 997	1 871	144	2	462
1950	27 753	7 483	14 425	225	1 048	2 024	1 921	141	2	448
1951	29 923	8 991	14 882	300	1 106	2 029	1 956	138	2	519
1952	34 732	12 155	15 974	558	1 225	2 107	2 003	158	4	548

Rok	Wszyscy członkowie KPL	Litwini	Rosjanie	Polacy	Białorusini	Ukraińcy	Żydzi	Tatarzy	Karaimi	Inne narodowości
1953	36 178	13 712	15 743	730	1 255	2 011	2 055	166	4	502
1954	34 544	14 250	13 983	747	1 248	1 780	1 941	139	4	452
1955	35 494	15 655	13 504	837	1 210	1 777	2 010	127	4	370
1956	38 087	17 761	13 619	992	1 295	1 749	2 112	133	6	420
1957	42 229	20 567	14 654	1 138	1 415	1 825	2 075	130	9	416
1958	44 821	23 596	14 024	1 286	1 521	1 777	2 039	136	11	431
1959	49 114	27 341	14 276	1 394	1 646	1 802	2 074	133	14	434
1960	54 324	31 400	14 856	1 609	1 856	1 897	2 088	136	17	465
1961	60 551	36 129	15 649	1 844	2 099	2 036	2 180	133	14	467
1962	66 234	40 386	16 429	2 040	2 279	2 173	2 280	139	18	490
1963	71 061	43 890	17 129	2 274	2 452	2 256	2 362	152	19	527
1964	77 490	48 587	18 158	2 520	2 650	2 385	2 408	167	19	596
1965	86 366	55 016	19 568	2 931	2 887	2 582	2 497	192	21	672
1966	93 967	60 749	20 511	3 272	3 117	2 748	2 578	203	22	767
1967	99 379	64 993	21 178	3 452	3 275	2 861	2 577	220	24	799
1968	105 418	69 811	21 826	3 733	3 441	2 977	2 640	233	30	727

Rok	Wszyscy członkowie KPL	Litwini	Rosjanie	Polacy	Białorusini	Ukraińcy	Żydzi	Tatarzy	Karaimi	Inne narodowości
1969	111 134	74 171	22 552	4 000	3 581	3 065	2 670	235	34	826
1970	116 603	78 255	23 341	4 273	3 742	3 198	2 664	252	37	841
1971	122 469	82 604	24 176	4 559	3 889	3 375	2 684	266	40	876
1972	127 429	86 449	24 840	4 786	4 049	3 489	2 577	280	38	921
1973	131 539	89 741	25 425	5 037	4 109	3 542	2 432	278	38	937
1974	135 740	92 735	26 021	5 241	4 326	3 789	2 317	281	43	987

źródło: *Коммунистическая Партия Литвы в цифрах 1918 – 1976. Сборник статистических данных*, Вильнюс 1977, s. 126-129.

Przedstawione powyżej dwie kwestie wskazują nam na to, że stwierdzenie Algirdasa Brazauskasa o narodowym charakterze Komunistycznej Partii Litwy, czyli jej „swojskości” może być uzasadnione. Trzeba jednak pamiętać, że postawione w tytule pytanie odnosi się w znacznej mierze do subiektywnych ocen obywateli, dlatego też dopiero po przeprowadzeniu szerokich badań będzie można odpowiedzieć czy Litwini uznają KPL za swoją partię czy jednak za implantowane im ciało obce, działające na ich niekorzyść. Jedno jednak można już teraz stwierdzić. Była to organizacja, w której w różnych okresach, zawsze znajdowała się mniejsza lub większa grupa ludzi, która prowadząc działalność w strukturach partii, dbała o litewski interes narodowy. A co najważniejsze, partia jako zbiorowość ludzi zdała egzamin obywatelski w momencie najważniejszym dla Litwy w jej najnowszej historii. Czy to wszystko starczy jednak aby zniwelować ewidentne zbrodnie, których ta instytucja była sprawcą?